

ДВОЯРУСНЕ ПОХОВАННЯ З КУРГАНУ 1 БІЛЯ с. ЗАПОРОЖЕЦЬ В ДОНЕЦЬКОМУ ПРИАЗОВ'І: ПОГЛЯД КРІЗЬ РОКИ

Анотація. З огляду на запропонований авторкою роботи маркер вікових груп і проходження ініціації – шкури копитних, – здійснено повторний аналіз у культурну диференціацію цікавого двоярусного поховання № 15/16 з кургану 1 могильника Запорожець-1 у Північному Надазов'ї, за результатами якого його поділено на два окремі комплекси – дніпро-донської бабинської (16) та зрубної (15) культур.

Ключові слова: Східна Європа, бронзовий вік, археологія тендера, дніпро-донська бабинська культура, могильники, шкура тварини.

Abstract. Given the marker of age groups proposed by the author of the work and the initiation - ungulate skins - re-analysis in the cultural differentiation of an interesting two-story burial № 15/16 from the mound 1 of the cemetery Zaporozhets-1 in the Northern Nadazovye, which divided it into two separate complexes – Dnipro-Don Babin (16) and log (15) cultures.

Keywords: Eastern Europe, Bronze Age, gender archeology, Dnipro-Don Babin culture, cemeteries, animal skin.

Питаннями вікової ідентифікації в праісторчних суспільствах дедалі частіше цікавляться науковці різних сфер. Особливу увагу у цьому контексті представляє обряд ініціації, який знаменує перехід від дитячого стану в дорослий, причому не тільки за фізичними, а й за соціальними параметрами. Археологи вивчають цей обряд на підставі поховального реманенту, який в традиційних суспільствах покладалася з певною метою та ніс чітке змістовне навантаження. Як показують дані етнографії, з проходженням такого роду обрядів у людей з'являється право на носіння певних предметів, як під час життя, так і після смерті. Не залишаються осторонь цих досліджень і археологи, які вивчають культурне коло Бабине, зокрема дніпро-донську бабинську культуру, що посідає чільне місце у бронзовому віку Східної Європи. І хоча деякі кроки у вивченні статеві-вікового поля бабинського соціуму вже були зроблені, багато аспектів залишаються в тіні. Авторку роботи зацікавило питання, якими маркерами бабинці могли ідентифікувати «успішних» дорослих. З огляду на це були проведені дослідження, у процесі яких виявилася така диференційна категорія, як «шкура» великої або дрібної рогатої худоби, яка принагідна для маркування ініційованих особистостей. Ми виявили, що шкурою бика супроводжувалися лише дорослі люди. З цієї логічної картини вибивалося тільки одне поховання.

У далекому 1979 р. експедицією Донецького державного університету було здійснено розкопки курганної групи біля с. Запорожець Тельманівського району Донецької області [2, с. 203]. Курган 1 містив велику кількість різночасових поховань бронзового віку, проте серед них трапилися два поховання № 15 і № 16 [2, с. 211–213], які викликали в дослідників особливий інтерес. Поховання № 15 було здійснене у просторій ямі та містило кістяк дорослої людини, що супроводжувалася керамічною банкою та черепом бика.

Під цим похованням було виявлено маленьку яму, що містила дитяче захоронення (приблизно 3–4 роки) з доволі рідкісним набором прикрас (низка пастових намистин, простий циліндричний бісер, сегментовані пронизки у два ряди) і м'ясної їжі – вирізки з хребтом і ребрами [2, с. 213]. За спостереженнями Р. О. Литвиненка, така «м'ясна конфігурація» найчастіше супроводжувала саме жіночі поховання ДДБК [1, с. 20], що підтверджувалося і діагностичним набором прикрас з поховання 16.

Проте археологічний контекст поховань 15 і 16 залишався не до кінця зрозумілим, а відтак взаємна планіграфія і стратиграфія комплексів давала підстави на подвійне культурно-хронологічне тлумачення: а) можна було сприймати їх як два самостійні і різночасні поховання, пізніше з яких (№ 15) перекрило більш раннє (№ 16); при цьому п. 16 розуміється як дніпро-донське бабинське, а п. 15 – як зрубне; б) водночас є підстави розглядати ситуацію в контексті єдинокультурного бабинського комплексу двоярусного захоронення, де дитяче п. 15 є домінуючим, а доросле п. 16 – супроводжуваним [2, с. 216–217, 219]. Останній варіант дає змогу також припускати приналежність черепа бика з верхнього ярусу до захоронення дівчини з нижнього ярусу.

Череп бика в цьому похованні зацікавив нас тому, що міг виступати особливим ритуальним артефактом, який в археологізованому вигляді можна вважати «шкурою тварини». Варто зазначити, що шкури в ДДБК трапляються в 1,3–6 разів рідше, ніж у будь-якій з пізньокатакомбних груп східної зони [4, с. 187–188]. У ДДБК поховання представлені ямами, до яких іноді вміщено дерев'яні рами або кам'яні скрині. Шкури тварин в таких конструкціях трапляються переважно поза межами самої камери – за довгою віссю могили або вздовж стінки, понад якою вона укладалася, на перекритті могил, біля краю могили тощо. У випадках, коли шкура знаходиться в ямі разом з небіжчиком, її розміщено сепаратно від померлого, скажімо, в його ногах або куті могили [5, с. 263]. Найпоширенішим варіантом інтерпретації шкур можуть бути захисні, харчові, тяглові (або транспортні), супровідні функції померлого до потойбічного світу. Доки питання інтерпретації шкур тварин у похованнях, залишається нерозв'язаним, існуючі погляди необхідно піддавати критичному аналізу й перевірці. Р. Литвиненко наголошує, що укладені перед небіжчиком «шкури тварини» імітували тварину, яка перевозила мерця до північної країни, адже саме північ, за висновками Р. Литвиненка, асоціювалася у людності ДДБК з країною мертвих [5, с. 264].

Проаналізувавши відібрані нами 171 з 1 260 наявних в базі, сформованої Р. Литвиненком, поховання ДДБК, ми підраховали кількість людей, в похованнях яких було виявлено шкури тварин. Виявилось, що такий вид реманенту, як шкура бика / корови, трапляється переважно у дорослих. Натомість шкура вівці трапляється як у дітей та підлітків, так і у дорослих (переважно жінок): з 16 поховань зі шкурами дрібної рогатої худоби 5 супроводжували небіжчиків віком понад 25 років, зокрема 3 – старших за

40 років; водночас переважна кількість (11) належала дітям та підліткам (від 7 до 18 років) та молодим дорослим (від 18 до 25 років).

Виходячи з цих підрахунків, можемо припустити, що шкура бика є маркером «соціальної дорослості». Це підтверджується й етнографічними джерелами, які показують, що в ідіомах багатьох культур така тварина, як «бик», виступає втіленням дорослості, здоров'я, сили, працьовитості й упертості. Водночас «вівця» часто асоціюється з чистою, маленькою, безневинною істотою, яка вимагає захисту і нагляду. Отже, є ймовірність, що шкура вівці могла означати статус людини, яка не пройшла обряд ініціації та не перетнула рубіж дорослості, залишившись «соціальною дитиною» або такою людиною, що потребує нагляду і захисту.

Отже, авторка припускає, що поховання Запорожець 1/16, належить дівчинці високого соціального статусу (судячи з унікального набору прикрас), яка ще не проходила обряд ініціації, а тому не мала права супроводжуватися при похованні черепом («шкурою») бика. Натомість, цей череп, на нашу думку, належав до кістяка чоловіка, який за археологічним контекстом хоч і був, скоріше, представником зрубної спільноти, але право на «дорослу шкуру» мав. Таке вікове розмежування реманентом підтверджується й контекстуальною, стратиграфічною ситуацією, й, навіть, етнографічними дослідженнями. Проте остаточне вирішення цього питання все ж потребує ретельного аналізу на основі більшого нагромадження джерельної бази.

Джерела та література

1. Грищук О. М. М'ясна напутьня їжа в похованнях дніпро-донської бабинської культури. *Донецький археологічний збірник*. № 21. Вінниця, 2018. С. 17–25.
2. Литвиненко Р. А., Зарайська Н. Р. Курган епохи бронзи у села Запорожець (басейн Кальмиуса, Северо-Восточное Приазовье). *Археологический альманах*. № 14. Донецьк, 2004. С. 203–232.
3. Литвиненко Р. О. Статеві-вікова диференціація в поховальному обряді бабинських культур. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. № 7: Від неоліту до киммерійців. Луганськ: Вид-во СЛУ, 2007. С. 156–172.
4. Литвиненко Р. О. Донецько-донський катакомбний компонент у бабинській культурогенезі. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. № 11. Луганськ: Вид-во СЛУ, 2011. С. 179–200.
5. Литвиненко Р. О. Північ у поховальній обрядовості людності дніпро-донської бабинської культури. *Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України*: матер. III Луганської міжнародної історико-археологічної конференції. Луганськ, 2012. С. 262–271.
6. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабине: потенціал гендерних досліджень. *Від палеоліту до козацької України*: Анотації Міжнародної конференції до 100-літнього ювілею Дмитра Яковича Телегіна. Київ: Видавець Олег Філюк, 2019. С. 72–73.